

## บทที่ 5

### สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และเพื่อประเมินประสิทธิผลของการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ช่วงแรกเป็นการศึกษานำร่อง โดยใช้แบบสอบถาม โดยสอบถามเกี่ยวกับสภาพปัญหาและความต้องการของประชากรกลุ่มเป้าหมาย ในชุมชนเทศบาลตำบลวันยาว กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย นายกเทศมนตรี ประธานสภา สมาชิกสภาเทศบาล ผู้ใหญ่บ้าน ผู้บริหารสถานศึกษา ครูผู้สอน ผู้ปกครอง นักเรียน และตัวแทนผู้มีความเชี่ยวชาญด้านประชาธิปไตย จากวิทยาลัยการเมืองการปกครอง สถาบันพระปกเกล้า หลังจากนั้นนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของ เคมมิส และแทกการ์ด (Kemmis & McTaggart, 1990) และ ซูเบอร์-สเคอริท (Zuber-Skerritt, 1992) ประกอบด้วยการวางแผน (Plan) การนำไปปฏิบัติ (Act) การสังเกตติดตามและประเมินผล (Observe) และการสะท้อนกลับ (Reflect) เป็นวงจรของการพัฒนาแบบขดลวดอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยดำเนินการศึกษา ดังนี้

1. พื้นที่ที่ศึกษา ผู้วิจัยเลือกชุมชนเทศบาลตำบลวันยาว ซึ่งมีโรงเรียนชลูงรัชดาภิเษก ที่เป็นโรงเรียนประชาธิปไตยตัวอย่างมีความรับผิดชอบเกี่ยวกับงานที่ส่งเสริมประชาธิปไตย ในสถานศึกษาอย่างชัดเจน และได้รับความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องในการทำวิจัยเรื่องนี้
2. ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ กลุ่มแกนนำเครือข่ายต่าง ๆ ในพื้นที่ที่ศึกษาในการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย แกนนำในโรงเรียนชลูงรัชดาภิเษก แกนนำในเทศบาลตำบลวันยาว และผู้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยจากผู้อำนวยการวิทยาลัยการเมืองการปกครอง สถาบันพระปกเกล้า
3. การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย แบบสอบถาม (Questionnaire) การสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth Interview) การจัดกลุ่มสนทนา (Focus-group Discussion) การประชุมระดมสมอง (Brain-storming) การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) และการสังเกตและการจดบันทึก (Observation and Field-note)
4. การประมวลผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงอุปนัย ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์ระดับลึก การจัดกลุ่มสนทนา การประชุมระดมสมอง สังเกตและการจดบันทึก แล้วจัดหมวดหมู่ของข้อมูล

เพื่อนำมาพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ระหว่างการดำเนินการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลพร้อมกับวิเคราะห์ข้อมูลอย่างสม่ำเสมอ จนข้อมูลอิ่มตัว

- ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยร่วมกันพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในรอบที่ 1 โดยร่วมกันวางแผนการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นำแผนไปสู่การปฏิบัติโดยการจัดศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ให้แก่คนในชุมชน ร่วมกันสังเกต ติดตามและประเมินผลการจัดกิจกรรมตามตัวชี้วัดที่กำหนดขึ้น และร่วมกันสะท้อนกลับผลการดำเนินงาน นำผลการประเมินไปใช้ในการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในรอบที่ 2 แล้วพัฒนาอย่างต่อเนื่องแบบวงจรขดลวดในรอบที่ 3 จนได้รูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

#### 5. สรุปผลการวิจัยเชิงอุปนัย (Inductive Analysis) และนำเสนอรายงานการวิจัย

##### สรุปผลการวิจัย

ผลที่ได้จากการศึกษา ผู้วิจัยพบปรากฏการณ์ของการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
2. การพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
3. การประเมินประสิทธิภาพของการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

#### 1. สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผลการประเมินสภาพปัญหาและความต้องการของคนในชุมชนเทศบาลตำบลวันยาว โดยใช้แบบสอบถาม ร่วมกับการสังเกตและจดบันทึก พบว่า ปัญหาและความต้องการของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตย โดยเรียงลำดับความสำคัญได้ ดังนี้

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 1 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาความรู้ความเข้าใจในการปกครอง  
ในระบอบประชาธิปไตย

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 2 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาการออกไปใช้สิทธิเลือกตั้งผู้นำท้องถิ่น

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 3 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาตัวนักการเมือง

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 4 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาการแบ่งพรรคแบ่งพวก

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 5 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมในชุมชน

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 6 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาการขาดจิตสำนึก

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 7 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาการซื้อเสียง

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 8 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาการใช้อำนาจตรวจสอบนักการเมือง

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 9 เรื่องเกี่ยวกับปัญหารูปแบบการปกครองอย่างเป็นธรรม และ

เสมอภาค

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 10 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาความสามารถของบุคลากรที่เข้าไปทำงาน  
เพื่อประโยชน์ของประชาชน

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 11 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาการพัฒนาการคิดของประชาชน  
ให้รู้ถึงบทบาทหน้าที่ของพลเมืองดี

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 12 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาความเสมอภาคในชุมชน

ปัญหาสำคัญอันดับที่ 13 เรื่องเกี่ยวกับปัญหาการกล้าแสดงออกทางความคิดเห็น  
โดยสมาชิกในกลุ่มมีความเห็นร่วมกันว่าจะดำเนินการในปัญหาสำคัญที่สุด คือ เรื่องเกี่ยวกับปัญหา  
ความรู้ความเข้าใจในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

2. การพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ  
แบบมีส่วนร่วม

ผลการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ  
แบบมีส่วนร่วม พบว่า ศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน  
มีลักษณะ ดังนี้

2.1 ด้านโครงสร้างของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

2.1.1 กำหนดที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย จากการวิจัย พบว่า  
ผู้อำนวยการโรงเรียน นายเทศมนตรี ให้ความสำคัญในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย  
จึงอนุญาตให้ใช้สถานที่ในโรงเรียนคือเรือนพวงชมพูเป็นที่ตั้งศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

2.1.2 กำหนดผู้รับผิดชอบในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย จากการวิจัย พบว่า  
แกนนำในโรงเรียนได้แก่ ครูและนักเรียนได้ร่วมกันกำหนดบทบาทหน้าที่ภายในศูนย์

## 2.2 ด้านกระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

### 2.2.1 การสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

จากการวิจัยพบว่า ในระยะแรกของการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยพบผู้อำนวยการ โรงเรียน นายกเทศมนตรี แกนนำในชุมชน เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ เก็บข้อมูลสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน และค้นหา ผู้ที่จะมาเป็นผู้ช่วยวิจัย ผู้ช่วยวิจัยและผู้วิจัยร่วมกันจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยขึ้นในโรงเรียน ขลุงรัชดาภิเษก และนำศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยไปทดลองใช้จัดกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย กลุ่มร่วมกันสังเกตติดตาม และประเมินผล สะท้อนกลับผลการดำเนินงาน แล้วนำผลที่ได้ไปใช้ในการปรับปรุงศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องแบบขดลวดจากวงจรที่ 1 ไปสู่วงจรที่ 2 และ ไปสู่วงจรที่ 3 จนได้ศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยที่มีประสิทธิภาพสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้

### 2.2.2 การนำศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงโดยง่ายและสะดวกต่อการเรียนรู้

จากการวิจัยพบว่า ศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย จัดกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องความรู้ความเข้าใจในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

### 2.2.3 การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองตามศักยภาพของแต่ละบุคคล

จากการวิจัยพบว่า การนำประเด็นปัญหาของชุมชนมาวิเคราะห์เพื่อเลือกปัญหาที่สำคัญที่สุด นำไปจัดกิจกรรมในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยให้แก่คนในชุมชน ซึ่งผู้เรียนรู้ให้ความสนใจ กิจกรรมในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย แตกต่างกันไปตามความสนใจและตามศักยภาพของแต่ละบุคคล

### 2.2.4 การตอบสนองความต้องการการเรียนรู้

จากการวิจัยพบว่า พัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เริ่มจากการนำปัญหา และสภาพความต้องการของชุมชน แล้วนำปัญหาที่สำคัญที่สุด นำไปจัดกิจกรรมในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยให้แก่คนในชุมชน แล้วประเมินความรู้ความพอใจของผู้เรียนรู้อยู่ในระดับดีขึ้นไป

## 3. การประเมินประสิทธิภาพของการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผลการประเมินประสิทธิภาพของการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

### 3.1 ด้านโครงสร้างของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

3.1.1 กำหนดที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย โดยใช้เรือนพวงชมพูของโรงเรียนขลุ่ยรัชมงคลชัยจัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย จัดสถานที่ให้เหมาะสมกับการเรียนรู้ให้มากที่สุด พบว่า สถานที่ที่มีความสะดวก เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทุกคนสามารถเข้าไปเรียนรู้ได้ง่าย

3.1.2 กำหนดผู้รับผิดชอบในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย มีครูและนักเรียนได้ร่วมกันกำหนดบทบาทหน้าที่ภายในศูนย์ในการกำหนดช่วงเวลาในการเข้าใช้ การจัดระดับชั้นเข้าเรียนรู้ในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย พบว่า ทำให้เกิดความคล่องตัวในการทำงานและเกิดกระบวนการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

### 3.2 ด้านกระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

3.2.1 การสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย พบว่าการมีส่วนร่วมของกลุ่มมีสัมพันธภาพที่ดีและมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ได้แก่ ร่วมวิเคราะห์ข้อมูล ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมสังเกตติดตามและประเมินผล ร่วมสะท้อนกลับ และร่วมปรับปรุงพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยที่มีประสิทธิภาพ

3.2.2 การนำศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าถึง โดยง่ายและสะดวกต่อการเรียนรู้ พบว่า เรื่องที่จัดกิจกรรมการเรียนรู้ คือเรื่องความรู้ความเข้าใจในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย มีสื่อที่สามารถทำให้ผู้เรียนสามารถมีความรู้ความเข้าใจและมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น สื่อมัลติมีเดีย แผ่นป้าย แผ่นพับ หนังสือ เกม กิจกรรมการมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตย ทุกคนสามารถเข้าถึงได้สะดวก ผู้เรียนมีความสุขจากการเรียนนอกห้องเรียนสามารถเรียนรู้ได้ทั้งนักเรียน และบุคคลทั่วไป

3.2.3 การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองตามศักยภาพของแต่ละบุคคล พบว่า ผู้เรียนมีความสนใจกิจกรรมในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยแตกต่างกันไป บางคนสนใจสื่อมัลติมีเดีย บางคนสนใจทำสื่อ บางคนสนใจศึกษาหาความรู้จากเอกสาร บางคนสนใจเล่นเกม โดยอาสาสมัครให้การดูแลและให้คำแนะนำ

3.2.4 การตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ จากการสังเกตและสอบถามผู้เกี่ยวข้องพบว่า จากการจัดกิจกรรมในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมีความพอใจ มีความสุข สนุกสนานในการเรียนรู้ อาสาสมัครมีความพึงพอใจและเต็มใจให้บริการ เป็นการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ร่วมกันก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

สรุปการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่า

1. สภาพปัญหาและความต้องการของคนในชุมชนมีปัญหาสำคัญ 13 ประเด็น ประเด็นที่สำคัญที่สุด คือ เรื่องเกี่ยวกับปัญหาความรู้ความเข้าใจในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ผู้วิจัยจึงนำมาเป็นต้นแบบในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย เพื่อพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2. ศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย มีองค์ประกอบ 2 ด้าน คือ 1) ด้านโครงสร้างของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ได้แก่ การกำหนดที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย และการกำหนดผู้รับผิดชอบในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย 2) ด้านกระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย การนำศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงโดยง่ายและสะดวกต่อการเรียนรู้ การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามศักยภาพของแต่ละบุคคล และการตอบสนองความต้องการการเรียนรู้

3. ประสิทธิภาพของรูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จากประเด็นต้นแบบอยู่ในระดับดีขึ้นไป ปัจจัยแห่งความสำเร็จ 4 ประการ คือ 1) ผู้บริหารให้การสนับสนุน 2) ผู้เรียนรู้มีแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ มีวัฒนธรรมองค์การที่เอื้อต่อการเรียนรู้ 3) คุณค่าของความรู้สามารถนำไปใช้ในชีวิตจริง และ 4) ศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยมีการปรับเปลี่ยนตามความต้องการของชุมชน

## อภิปรายผล

จากการศึกษาวิจัยการพัฒนาแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในครั้งนี้ มีผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ควรอภิปราย ดังนี้

### ด้านการศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน

ผลการวิจัย พบว่า ชุมชนมีปัญหาเกี่ยวกับประชาธิปไตยหลายประการแต่กลุ่มเลือกประเด็นปัญหาที่สำคัญที่สุด คือ เรื่องเกี่ยวกับปัญหาความรู้ความเข้าใจในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และชุมชนต้องการศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยที่สามารถช่วยแก้ไขปัญหานั้นที่สอดคล้องตรงกับความต้องการในชุมชน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ โรงเรียนชลลพวิทยาคมที่กลุ่มได้ใช้เป็นสถานที่ตั้งศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย มีครูและนักเรียนที่มีความพร้อมที่จะขับเคลื่อนกระบวนการการเรียนรู้ภายในศูนย์ด้วยความตั้งใจ นอกจากนี้ โรงเรียนชลลพวิทยาคมเป็นโรงเรียนประชาธิปไตยตัวอย่าง นักเรียนผ่านการอบรมเกี่ยวกับประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ดังนั้น การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้

ประชาธิปไตยในโรงเรียนขลุ้งรัทธาภิเษก จึงเป็นที่ต้องการของคนในชุมชน และก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนเทศบาลตำบลวันยาว

**การพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัย พบว่า**

### 1. ด้านโครงสร้างของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

1.1 กำหนดที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ในโรงเรียนขลุ้งรัทธาภิเษก ก่อให้เกิดความสะดวกในการดำเนินงานและสามารถใช้เป็นสถานที่ให้ความรู้แก่ชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเดินทางสะดวกโดยเฉพาะนักเรียนสามารถเข้ามาใช้ได้สะดวก

1.2 กำหนดผู้รับผิดชอบในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย อยู่ในรูปแบบการมีส่วนร่วมร่วมกันระหว่างครูและนักเรียน ได้ร่วมกันกำหนดบทบาทหน้าที่ภายในศูนย์สอดคล้องกับ สุชาดา จักรพิสุทธิ์ (2548, หน้า 4) ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือ การที่องค์กรต่าง ๆ ทั้งครู ผู้เรียน ผู้บริหาร สถานศึกษา ผู้นำชุมชน หรือสมาชิกในชุมชน ร่วมกันดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อจุดมุ่งหมาย จะให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องมีพลวัต คือ มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ทุกฝ่ายร่วมกันแก้ปัญหาและกำหนดแผนงานใหม่เพื่อสร้างความยั่งยืนในชุมชน

### 2. ด้านกระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

2.1 การสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ควรสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในทุกขั้นตอนของการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย จากการสังเกตติดตามและประเมินผลในการมีส่วนร่วม พบว่า สมาชิกพร้อมจะให้ความร่วมมือในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมกันประเมิน สอดคล้องกับกับแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของ ประเวศ วะสี (2544) ที่กล่าวว่า ปัจจัยที่สนับสนุนในกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ ความพร้อมของบุคคล ทั้งสติปัญญาและความสามารถในการสร้างความรู้ใหม่ รวมทั้งทรัพยากร วัตถุดิบ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และพื้นที่ สามารถนำมารวมเป็นพลังสร้างสรรค์ เพื่อพัฒนาชุมชนได้ตามศักยภาพของพื้นที่ สอดคล้องกับ โคเฮน และอัฟฮาฟฟ์ (Cohen & Uphoff, 1980, p. 219) ที่กล่าวว่า รูปแบบของการมีส่วนร่วมประกอบด้วย การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตรา 8 (6) ที่กำหนดให้การจัดการศึกษาต้องยึดหลักการมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันทางสังคมอื่น สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546, หน้า 205) ที่ศึกษาขบวนการเสริมสร้างการมีส่วนร่วม พบว่ามี 5 ประเด็น คือ 1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชน

ได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนจัดลำดับความสำคัญของปัญหา 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวบรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็น เพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินการ และทรัพยากรที่ต้องใช้ 3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก 4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของการเท่าเทียมกันของบุคคลและสังคม 5) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

2.2 การนำศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าถึง โดยง่ายและสะดวกต่อการเรียนรู้ ดังนั้น ศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยจึงจัดที่โรงเรียนหล่งรัชดาภิเษก ในบริเวณที่มีบรรยากาศที่ดีเป็นจุดที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย ผู้เรียนรู้สามารถศึกษาหาความรู้ได้ตามความสนใจ มีสื่อการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น สื่อมัลติมีเดีย เอกสาร แผ่นป้าย และสิ่งอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ นิพนธ์ สุขปริดี (2536) ที่กล่าวว่า ศูนย์การเรียนรู้เป็นสถานที่ซึ่งได้จัดบรรยากาศให้ผู้เรียนสามารถเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ด้วยตนเอง สอดคล้องกับ ปราเกอร์ (Prager, 1991) ที่กล่าวว่า รูปแบบการจัดศูนย์การเรียนรู้อิสระ (Stand-alone Learning Centers) เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่เปิดให้บริการผู้เรียนทั่วไป ที่ต้องการเพิ่มพูนความรู้ ทักษะของตนเอง เช่น การพัฒนาทดสอบทักษะการอ่าน การเขียน และให้บริการหลักสูตรทั่วไปโดยใช้สื่อคอมพิวเตอร์ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนใช้บริการได้อย่างกว้างขวาง ตามโอกาส และความต้องการของผู้เรียนแต่ละคน โดยมีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนสามารถเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.3 การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองตามศักยภาพของแต่ละบุคคล ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะระดับประสบการณ์ ความรู้ความสามารถในการรับรู้ของแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกัน การมีสื่อที่หลากหลายเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนรู้ ที่สามารถเรียนรู้ได้ตามความถนัด และความเหมาะสมของแต่ละบุคคล สอดคล้องกับ สมบัติ สุวรรณพิทักษ์ (2547) ที่กล่าวว่า เครื่องมือการเรียนรู้เป็นวิธีการจัดการศึกษาที่จะช่วยสร้างโอกาสในการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยเป็นการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ให้เกิดขึ้นกับบุคคลในองค์กร เพื่อพัฒนาศักยภาพในการปฏิบัติงาน และนำไปสู่ประสิทธิภาพขององค์กร

2.4 การตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคนในชุมชนได้เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ เช่น เรียนรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นชุมชน ทำให้เกิดความสนใจที่จะเรียนรู้ เพื่อนำ

ความรู้ที่ได้ไปแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง สอดคล้องกับ นิพนธ์ สุขปริดี (2536) ที่กล่าวว่า ผลลัพธ์ทางการศึกษา เป็นผลลัพธ์ที่ได้จากการใส่ปัจจัยนำเข้าไปในกระบวนการดำเนินงาน เช่น การเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ความพึงพอใจของผู้เรียน การปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพ และการลดต้นทุน สอดคล้องกับ อาร์จิส และชิน (Argyris & Schon, 1978) และ มาโย (Mayo, 1998) ที่กล่าวว่าหลักการพื้นฐานขององค์การแห่งการเรียนรู้เป็นกระบวนการภายในองค์การที่ใช้ในการคิดริเริ่ม การแสวงหา การได้มาและการใช้ความรู้เพื่อสนับสนุนและพัฒนาปรับปรุงผลงานขององค์การ

### 3. การประเมินประสิทธิภาพรูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัย พบว่า

#### 3.1 ด้านโครงสร้างของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

ด้านโครงสร้างของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ประกอบด้วย การกำหนดสถานที่ตั้งศูนย์การเรียนรู้และการกำหนดผู้รับผิดชอบงานศูนย์การเรียนรู้ในโรงเรียนของวัดราชคฤห์ โดยการใช้เรือนพวงชมพูปรับปรุงเป็นที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย เป็นแหล่งเรียนรู้ของนักเรียนและคนในชุมชนเทศบาลตำบลวันยาว

#### 3.2 ด้านกระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย

ด้านกระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ผลการวิจัย พบว่า กระบวนการพัฒนา มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องแบบวงจรขดลวด จากรอบที่ 1 ไปสู่รอบที่ 2 และพัฒนาไปสู่รอบที่ 3 จนกระทั่งเป็นรูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยที่มีประสิทธิภาพ รูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย มีองค์ประกอบ 2 ด้าน คือ 1) ด้านโครงสร้างของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ได้แก่ การกำหนดที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยและการกำหนดผู้รับผิดชอบในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย 2) ด้านกระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย การนำศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงโดยง่ายและสะดวกต่อการเรียนรู้ การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองตามศักยภาพของแต่ละบุคคล และการตอบสนองความต้องการการเรียนรู้

ด้านการประเมินประสิทธิภาพของรูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จากประเด็นต้นแบบอยู่ในระดับดีขึ้นไป ปัจจัยแห่งความสำเร็จ 4 ประการ คือ 1) ผู้บริหารให้การสนับสนุน 2) ผู้เรียนมีแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ มีวัฒนธรรมองค์การที่เอื้อต่อการเรียนรู้ 3) คุณค่าของความรู้สามารถนำไปใช้ในชีวิตจริง และ 4) ศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยมีการปรับเปลี่ยนตามความต้องการของชุมชน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

แบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่มีพื้นฐานบนความเสมอภาคและมีหลักของการรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะเปิดรับฟังความคิดเห็นของทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นที่กำลังศึกษา โดยอาศัยการรับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของทุกฝ่ายดีขึ้น ตั้งแต่การศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางแก้ไข ตลอดจนการดำเนินการและการติดตามผล เพื่อให้รูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ เคมมิส และแทกการ์ด (Kemmis & McTaggart, 1990) ที่กล่าวว่า การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นการรวมการศึกษาและเป็นการสะท้อนภาพของผู้ที่มีส่วนร่วมในการวิจัย เพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ของชุมชนและสังคมอย่างสมเหตุสมผลและยุติธรรม การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น 4 ช่วง คือ การไตร่ตรอง การวางแผน การปฏิบัติ และการสังเกต ในแต่ละช่วงของการวิจัยเกิดขึ้นแบบพึ่งพากันและกันและหมุนตามกันเป็นวงจรและเชื่อว่าจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้ในสังคม สอดคล้องกับ เบสส์ซี (Bassey, 1986) ที่กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการวิจัยที่ดำเนินการอย่างรวดเร็ว โดยมีลักษณะ 3 ประการ คือ 1) เพื่อหาทางปรับปรุง 2) มีความเป็นประชาธิปไตยในการทำงานร่วมกันของผู้ร่วมงาน และ 3) มีการสะท้อนผลวิจัย สอดคล้องกับ ซูเบอร์-สเกอร์ริท Zuber-Skerritt (1992) ที่กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการวิจัยที่มีขั้นตอนการทำงานเป็นวงจรต่อเนื่อง 4 ขั้นตอน คือ 1) การวางแผนกลยุทธ์ (Plan) 2) การนำแผนไปปฏิบัติ (Act) 3) การสังเกตรวมการติดตามและประเมินผล (Observe) 4) การสะท้อนกลับรวมการแก้ไขปรับปรุง (Reflect) เป็นการวิจัยที่นำผลจากการสะท้อนกลับไปวางแผน นำแผนไปปฏิบัติ สังเกต และสะท้อนกลับการปฏิบัติงานของตนเองที่เป็นวงจรแบบขดลวด สอดคล้องกับ สเตรนเจอร์ (Stringer, 1996) กล่าวว่า กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แสดงให้เห็นถึงวงจรที่เป็นพลวัตในการค้นหา การคิด และการกระทำได้ดีที่สุด เรียกกระบวนการนี้ว่า “พลวัตแห่งการกระทำร่วมกัน” รูปแบบดังกล่าวแบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ การค้นหา (Look) การคิด (Think) และการกระทำ (Act) เป็นการวิจัยที่เป็นกระบวนการทำซ้ำ ปรับการดำเนินการและการแปลความหมายที่ทำให้ทุกฝ่ายเข้าใจในเหตุการณ์ที่พบ ช่วงการค้นหาประกอบด้วย การรวบรวมข้อมูล โดยอาศัยการสัมภาษณ์ การสังเกต และการศึกษาเอกสาร การบันทึก และการวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสาร รวมถึงการรายงานผลให้กับผู้มีส่วนร่วมทุกฝ่ายได้รับทราบ ช่วงการคิด หมายถึง การตีความประเด็นปัญหาอย่างลึกซึ้ง และกำหนดความสำคัญก่อนหลังของการกระทำและช่วงการกระทำ เป็นการแก้ไขปัญหาเชิงปฏิบัติการ กำหนดแผน นำแผนสู่การปฏิบัติ

## ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้พบว่า การพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นำปัญหาเรื่องความรู้ความเข้าใจในการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมาเป็นต้นแบบในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยในโรงเรียนขลุ่ยระนาดมอญ รูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย มีองค์ประกอบ 2 ด้าน คือ 1) ด้านโครงสร้างของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย ได้แก่ การกำหนดที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย และการกำหนดผู้รับผิดชอบในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย และ 2) ด้านกระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตย การนำศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงโดยง่ายและสะดวกต่อการเรียนรู้ การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามศักยภาพของแต่ละบุคคล และการตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ ส่วนการประเมินประสิทธิผลของรูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จากประเด็นต้นแบบอยู่ในระดับดีขึ้น ไป ปัจจัยแห่งความสำเร็จ 4 ประการ คือ 1) ผู้บริหารให้การสนับสนุน 2) ผู้เรียนมีแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ มีวัฒนธรรมองค์การที่เอื้อต่อการเรียนรู้ 3) คุณค่าของความรู้สามารถนำไปใช้ในชีวิตจริง และ 4) ศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยมีการปรับเปลี่ยนตามความต้องการของชุมชน และผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้ คือ

### 1. ข้อเสนอแนะในระดับนโยบาย

1.1 โรงเรียนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรสร้างการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่เด็กและเยาวชนในทุกรูปแบบ เช่น โรงเรียนจัดทำโครงการเสนอองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อรับจัดสรรงบประมาณมาดำเนินงาน

1.2 ชุมชนหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาของชุมชนหรือเกี่ยวกับจุดเด่นของชุมชน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างชุมชนเป็นเครือข่ายในการเรียนรู้ร่วมกัน

1.3 โรงเรียนควรจัดอบรมนักเรียนแกนนำประชาธิปไตยเพื่อทำหน้าที่ในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยและให้ความรู้กับรุ่นน้อง โดยก่อนจบการศึกษาก็มีการอธิบายงานให้กับรุ่นน้องสืบต่อกันจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง และจัดให้นักเรียนในโรงเรียนเข้ามาใช้ศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่อง โดยมีการประเมินผลการเรียนรู้ของนักเรียน โดยบูรณาการเข้ากับกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม โดยอาจมีการการจัดตั้งชมรมหรือกลุ่มต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ในศูนย์การเรียนรู้ประชาธิปไตยต่อไปอย่างยั่งยืน

1.4 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาและสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ควรมีนโยบายส่งเสริมกิจกรรมให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขอย่างยั่งยืน

## 2. ข้อเสนอแนะในระดับปฏิบัติ

2.1 การพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่เกิดขึ้นในชุมชนควรมีการพัฒนาต่อให้เกิดความยั่งยืน ทำให้คนในชุมชนมีความรู้สึกร่วม มีความตระหนักที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวิเคราะห์ ร่วมตัดสินใจ ทำให้เกิดประโยชน์และเกิดการเรียนรู้มากขึ้น

2.2 การเรียนรู้ของชุมชนควรมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องเพื่อสะท้อนปัญหาต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชนหรือเพื่อสะท้อนปัญหาเก่าๆ มาพัฒนาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น แก้ปัญหาได้ดีขึ้น โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

2.3 ควรปลูกฝังให้นักเรียนรู้จักแก้ปัญหาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยโรงเรียนเป็นหน่วยงานหลักในการสร้างความรู้ความเข้าใจให้ขึ้นกับตัวนักเรียน โดยนำมาเชื่อมโยงกับประชาธิปไตย

## 3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรศึกษาว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในประชาธิปไตย

3.2 ควรศึกษาว่าการจัดการความรู้อย่างไรที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ประชาธิปไตย

อย่างยั่งยืน